

Komentář k textu Huga Grotia „Prolegomena ke ‚Třem knihám o právu válečném a mírovém‘“

Jiří Chotaš —

Holandský právník, dějepisec, básník, teolog a politik Hugo Grotius (vlastním jménem Huig de Groot; 1583-1645) je považován za zakladatele mezinárodního práva.¹ Je tomu tak proto, že na přelomu středověku a novověku si položil otázku po důvodech platnosti přirozeného práva. Tato otázka byla tehdy naléhavá z několika důvodů.² Vzestup absolutistických monarchií v Evropě a jejich machiavelistické pojetí politiky způsobily, že bylo třeba se tázat, zda může ve sporech mezi státy existovat nějaký arbitr, který by rozsuzoval jejich vzájemné spory. Dále, v důsledku reformace byla zpochybněna autorita papežského úřadu a autorita Písma jako zdroje práva závazného jak pro katolíky, tak pro protestanty. Bůh přestal být garantem nadlidské spravedlnosti. Třicetiletá válka jako tehdy nejstrašnější konflikt, jaký kdy Evropa poznala, byla válkou o nadvládu nad Evropou a válkou náboženskou. A nakonec, západní evropské státy začaly rozšiřovat svůj vliv v nově objevených světadílech a zemích, začaly je kolonizovat a ekonomicky využívat. Kvůli všem těmto důvodům se mohl Grotius domnívat, že je „v zájmu lidstva“, aby vytvořil pravidla, jimiž by se vzájemné vztahy mezi státy měly řídit.

Grotius se narodil v Delftu. Jako výjimečně nadané dítě začal již v 11 letech studovat na univerzitě v Leidenu. V 15 letech byl členem poselstva, které Holanďané vyslali na dvůr francouzského krále Jindřicha IV. O rok později získal titul doktora práv na univerzitě v Orléansu a v Haagu se stal advokátem. Následně vstoupil do státní služby jako státní zástupce. K jeho nejvýznamnějším pracím z této doby patří rozsáhlá studie o „kořistném právu“, ze které byla ovšem za Grotiova života publikována jen kapitola „O svobodném moři“ (1609). V polemice o správný výklad kalvinistické nauky o predestinaci Grotius hájil „liberální“ pozici arminiánů. Poté co náboženský spor přerostl v krizi státu, byl Grotius uvězněn a odsouzen na doživotí. Za pomoci manželky se mu v bedně s knihami podařilo z vězení uprchnout a odjet do Paříže, kde žil v exilu na dvoře krále Ludvíka XIII. Zde vzniklo i jeho nejznámější dílo *Tři knihy o právu válečném a mírovém* (*De iure belli et pacis libri tres*, 1625). Následně se stal vyslancem Švédska v Paříži. Poté co byl z této pozice v roce 1645 na vlastní žádost odvolán, se neúspěšně snažil, aby byl pověřen novými úkoly,

1 Do češtiny byly zatím přeloženy jen úryvky z Grotiova díla *O právu mírovém a válečném*. Jedná se o: Grotius, H., *Tři knihy o právu válečném a mírovém*. In: Plechanovová, B. (ed.), *Úvod do mezinárodních vztahů. Výběr textů*. Praha, ISE 2003, s. 139-145; Grotius, H., *Tři knihy o právu válečném a mírovém*. In: Hrdina, I. A. – Masopust, Z. (ed.), *Chrestomatie ke studiu filosofie práva*. Praha, Leges 2011, s. 145-151.

2 Viz Sabine, G., *A History of Political Theory*. 3rd ed. London, George G. Harrap 1951, s. 359.

zvláště v probíhajících mírových rozhovorech, které byly ohledně ukončení třicetileté války vedeny v Osnabrücku. Na zpáteční cestě ze Švédska jeho loď ztroskotala. Grotius se sice zachránil, avšak zemřel na následky vyčerpání.

Grotius se snaží v *Prolegomenech* vyvrátit „nejzávažnější omyl“ týkající se přirozeného práva (*ius naturae*), který spočívá v tom, že je považováno za bezvýznamné. Tento názor vkládá do úst skeptickému kritikovi stoické filosofie, Karneadovi (214-129 př. n. l.). Jde zejména o tvrzení, že „lidé si ustanovili práva na základě potřeby, různá podle obyčejů, a v různých dobách je často sami měnili; přirozené právo však není žádné; všichni, jak lidé, tak jiní živí tvorové, jsou pod vedením své přirozenosti puzeni k vlastnímu užítku; proto buď není žádná spravedlnost, nebo je-li nějaká, představuje svrchovanou hloupost“.³ Grotius nepopírá, že každý člověk sleduje svůj vlastní užitek, avšak poukazuje k tomu, že zároveň je mu vlastní i „touha po společenství“ (*appetitus societatis*), tj. po mírovém a uspořádaném společenství s druhými lidmi. Zachovávání tohoto společenství představuje hodnotu samo o sobě a podmínky umožňující jeho existenci zavazují jednotlivce právě tak, jako podmínky sledování jeho soukromých cílů. Pokud má spořádaná společnost existovat, pak musí její členové dodržovat zásady určitých obecných pravidel, která jsou „zjevná sama o sobě“ a jsou po všechny časy „stále tatáž“, což souvisí s jejich racionální povahou.⁴ K obecným pravidlům patří zdrženlivost vůči cizímu majetku, náhrada za užívání cizí věci, závazek plnit sliby, povinnost náhrady zavinených škod a přijetí trestu za přečiny.⁵ Dodržování těchto pravidel není záležitostí lidských zvyků, které by mohly být v různých dobách různé, nýbrž představuje spíše obecné a trvalé podmínky soužití lidí vůbec. Grotius tento soubor norem nazývá přirozeným právem a je přesvědčen, že jejich zdrojem je samotná lidská přirozenost. Závažnost přirozeného práva vyplývá z lidského rozumu, a nikoli z Boží vůle a z teologie.

Naproti tomu občanská práva (*ius civile*) jsou závazky, jež vznikly na základě shody mezi lidmi. Grotius je názoru, že tato shoda vzniká na základě společenské smlouvy: „ti, kdo se přidružili k nějakému spolku nebo se podvolili jednomu člověku či více lidem, buď slíbili výslovně, nebo se z povahy činnosti vyrozumívá mlčenlivý souhlas, že se budou řídit tím, co by ustanovila většina spolku nebo jedinci s přenesenou pravomocí.“⁶ Občanská práva se vztahují vždy pouze na ty, kdo mezi sebou uzavřeli společenskou smlouvu. Podléhají proměnám časů, a to v závislosti na tom, jaký si lidé od nich slíbují užitek. Grotius je přesvědčen, že člověk je svou přirozenou povahou nucen žít ve společnosti. Argumentuje přitom lidskou slabostí: „původce všeho zrozeného totiž chtěl, aby každý z nás byl slabý a aby postrádal

3 Viz výše Grotius, H., *Prolegomena ke „Třem knihám o právu válečném a mírovém“* (dále citováno jako *Prolegomena*), § 5.

4 Tamtéž, § 39 a § 30.

5 Tamtéž, § 8.

6 Tamtéž, § 15.

mnohé k řádnému vedení života: to proto, abychom tím víc byli nuceni hledět si společenství.⁴⁷

Ohled na užitek a nesoběstačnost uplatňuje Grotius i u charakteristiky jednotlivých států: „Ale jako právo (...) nebylo vytvořeno jen kvůli užitečnosti, není žádný stát tak mocný, že by nemohl někdy potřebovat vnější pomoc jiných, ať jde o obchodování nebo o obranu před mnoha vnějšími národy, které proti němu spojíly své síly.“⁴⁸ Vyplyvá z toho, že je třeba rehabilitovat římský pojem „práva národů“ (*ius gentium*) v moderním významu mezinárodního práva: „Není-li žádná pospolitost, jež by se dala zachovat bez práva ..., pak jistě potřebuje právo i ta pospolitost, která mezi sebou svazuje celý lidský rod nebo více národů.“⁴⁹ Mezinárodní právo sice – na rozdíl od občanského práva – nedisponuje sankcemi, ale mělo by se řídit spravedlností. Grotius odmítá názor, že „ve válce jdou stranou všechna práva“. Naopak hájí postoj, podle kterého se války mají vést tak, „aby byly spravedlivé“.¹⁰ Přirozené právo tvoří u Grotia základ teorie spravedlivé války.

V sekundární literatuře ke Grotiovým *Prolegomenům* jsou diskutovány dvě otázky. První se týká problému, zda Grotius přirozené právo sekularizoval, nebo zda argumentoval tradičně teologicky. Píše totiž: „Co jsme právě řekli [o přirozeném právu – J.Ch.], by bylo do určité míry namístě, i kdybychom připustili něco, co bez nejtěžšího rouhání připustit nelze: že Bůh není nebo že se o lidské záležitosti nestará [locum <aliquem> haberent etiamsi daremus ... non esse Deum, aut non curari ab eo negotia humana – J.Ch.].“¹¹ Z tohoto citátu bývá často vyvozováno, že Grotius zastával sekulární verzi přirozeného práva. Oproti tomu si například současný politický filosof Ottmann všímá toho, že tomuto citátu je předesláno varování, že pokud bychom takto smýšleli, šlo by o „nejtěžší rouhání“.¹² Dále platí, že dotyčná věta je formulována jako součást ireálného souvětí. A nakonec je třeba číst i další větu, která po dotyčné větě bezprostředně následuje: „Ponevadž opak do nás zasel zčásti rozum, zčásti nepřerušená tradice... plyne z toho, že máme být bez výjimky poslušni Boha jako stvořitele.“¹³ Přirozené právo tedy poukazuje k rozumu, který ho může poznat, a právě tak k Stvořiteli, který ho přikázal. Ottmann konstatuje, že Grotius v dotyčné pasáži podniká myšlenkový experiment obdobný tomu, jakého se odvažovali středověcí myslitelé. Ve středověku byl tento problém traktován jako otázka, zda je přirozené právo založeno ve vůli Boha (a je tudíž výsledkem volního rozhodnutí a změnitelné), anebo zda zrcadlí Boží rozum (a je tu-

7 Tamtéž, § 16.

8 Tamtéž, § 22.

9 Tamtéž, § 23.

10 Tamtéž, § 25.

11 Tamtéž, § 11.

12 K výkladu dotyčné pasáže z Grotia viz Ottmann, H., Hugo Grotius. In: týž, *Geschichte des politischen Denkens*. Bd. 3.1. Stuttgart–Weimar, Metzler 2006, s. 125.

13 Grotius, H., *Prolegomena*, § 11.

díž nezměnitelné a rozumové povahy). Pokud tedy Grotius dále ve spise uvádí, že přirozené právo je „nezměnitelné do té míry, že jej nemůže změnit ani Bůh“,¹⁴ pak tímto tvrzením nepopírá teologické zdůvodnění přirozeného práva. Spíše tím říká, že pouze Bůh přikazuje, co je o sobě dobré a co nelze žádným lidským volním rozhodnutím změnit. Oproti Ottmanově důvtipné argumentaci lze ovšem namítnout, že Grotius po uvedeném citátu pokračuje: „Jakkoli nesmírná je Boží moc, jsou jisté věci, na něž se tato moc nevztahuje ... Tedy stejně jako ani Bůh nemůže způsobit, aby dvakrát dvě nebyly čtyři, nemůže ani způsobit, aby to, co je podle skutečného rozumu špatně, špatné nebylo.“¹⁵ Grotius byl patrně přesvědčen, že mezi různými zdroji práva panuje soulad, avšak jeho následovníci si z toho vyvodili, že přirozené právo má čistě světský charakter.

Druhá otázka, která je s ohledem na Grotiovu politickou teorii diskutována, se týká sporu, v němž jde o to, nakolik je oprávněně Grotiovo přízvisko „otec mezinárodního práva“.¹⁶ Grotius totiž *Prolegomena* uvádí tvrzením, že „o právu, které se uplatňuje mezi více národy nebo jejich vladaři ... se zmínili málokteří a celkově, systematicky ho zatím nezpracoval nikdo, přestože by to bylo v zájmu lidstva“.¹⁷ Grotius zde, obdobně jako jiní raně novověcí myslitelé, například Descartes, Hobbes či Locke, zamlčuje význam svých předchůdců. K těm patřili především španělský pozdní scholastikové, jako byli dominikáni Bartolomé de las Casas (1484-1566) a Francisco de Vitoria (1483-1546) či jezuita Francisco Suárez (1548-1617), kteří v reakci na španělské dobývání Ameriky otevřeli problematiku teorie mezinárodního práva a lidských práv. K jiným Grotiovým předchůdcům patřil Alberico Gentili (1552-1608), který publikoval knihu *O právu válečném (De iure belli)*; 1589). Ve sporu ohledně původnosti Grotiovy teorie z toho vyplývá závěr, že Grotius spíše umně přetlumočil myšlenky svých předchůdců, než že by přišel s něčím zcela novým.¹⁸

Ať je tomu jakkoli, je Grotius zakladatelem moderního mezinárodního práva, a proto je dnes sídlo Mezinárodního soudního dvora v Haagu. Grotiovo dílo je základem nejenom mezinárodních dohod, jako jsou například ženevské úmluvy na ochranu obětí válek, ale i Společnosti národů, která vznikla po první světové válce, a Organizace spojených národů. Grotiovo pojetí přirozeného práva našlo svůj výraz i ve *Všeobecné deklaraci lidských práv* z roku 1948.

14 Grotius, H., *Tři knihy o právu válečném a mírovém*, c.d., s. 141 (*Tři knihy*, I, 1, 10, 5).

15 Tamtéž.

16 Ottmann, H., Hugo Grotius, c.d., s. 121.

17 Grotius, H., *Prolegomena*, § 1.

18 Scott, J. B., *The Spanish Origins of International Law*. Washington, Georgetown University 1928. Kritikem Grotia je například: Schmitt, C., *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus publicum Europaeum*. Berlin, Duncker & Humblot 2011.

Seznam doporučené literatury:

- Crowe, M. B., The „Impious Hypothesis“. A Paradox in Hugo Grotius? In: Haakonssen, K. (ed.), *Grotius, Pufendorf and Modern Natural Law*. Aldershot, Ashgate 1998, s. 1-34.
- Haakonssen, K., Hugo Grotius and The History of Political Thought. *Political Theory*, 13, 1985, No. 2, s. 239-265.
- Kuntz, L., *Osobní svoboda a suverénní moc*. Přel. T. Machalová. Brno, Iuridica Brunensia 1995.
- Shaver, R., Grotius on Scepticism and Self-Interest. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 78, 1996, Nr. 1, s. 27-47.
- Tuck, R., Grotius, Carneades and Hobbes. In: Haakonssen, K. (ed.), *Grotius, Pufendorf and Modern Natural Law*. Aldershot, Ashgate 1998, s. 87-104.

SUMMARY

Prolegomena to “Three books on the law of war and peace“

Grotius in the *Prolegomena* examines the reasons for the validity of natural law in a polemical discussion with the sceptical critic of Stoical philosophy, Carneades. The latter, in one of his speeches in Rome, asserted that all human conduct is motivated by one's own utility and that justice does not exist. Grotius rejects these sceptical objections because people have an innate desire for community and, on the basis of their reason, are able to conduct themselves according to general rules. These rules are, as a series of norms of natural right, evident in themselves and unalterable. They would even be valid were there no God. Natural law is, according to Grotius, superordinate to the civil law and is the source of international law.

The *Prolegomena* opens with the remark that we lack a systematic work dealing with international law (*ius gentium*; § 1), although classical texts provide numerous examples of how ancient Romans and Greeks understood the question of a justly-waged war (§ 2-27). By providing a solution to this question Grotius wishes to help his times (§ 28-32): some of his contemporaries, after all, disparaged all use of weapons. After presenting the themes of each of the three books (§ 33-35) Grotius explained how he classified his sources according to their usefulness in drawing up a ground-plan of the natural elements of international law (§ 36-55) and he characterised the principles of the work (§ 56-61).

Key words: natural right, international law, justice, scepticism, rationalism

ZUSAMMENFASSUNG

Vorrede zu den „Drei Bücher vom Recht des Krieges und des Friedens“

Grotius untersucht in der *Vorrede* die Gründe der Geltung des natürlichen Rechts in einer Polemik mit dem skeptischen Kritiker der stoischen Philosophie Karneades. Dieser behauptete in einer seiner Reden in Rom, dass alles menschliche Handeln durch Eigennutz motiviert sei, und dass es keine Gerechtigkeit gäbe. Grotius lehnt diese skeptischen Einwände ab, da der Mensch eine angeborene Sehnsucht nach Gemeinschaft habe und auf Grundlage seines Verstands in der Lage sei, nach allgemeinen Regeln zu handeln. Diese Regeln seien als Normen des natürlichen Rechts aus sich selbst offensichtlich und unabänderlich. Sie wären auch dann gültig, wenn es keinen Gott gäbe. Das Naturrecht ist laut Grotius dem Zivilrecht übergeordnet und ist auch Quelle des internationalen Rechts.

Die *Vorrede* öffnet sich mit der Bemerkung, man entbehre eine systematische Arbeit zum Völkerrecht (*ius gentium*; § 1), obzwar klassische Texte zahlreiche Belege bieten, wie alte Römer und Griechen die Frage des gerechtfertigt geführten Krieges verstanden haben (§ 2–27). Grotius will mit Lösung dieser Fragen seinen Zeiten helfen (§ 28–32): einige fanden nämlich damals für allerlei Waffen nur Verdammen. Nachdem er die Themata aller drei Büchern dargestellt hatte (§ 33–35), deklarierte Grotius die Sortierung seiner Quellen nach ihrer Brauchbarkeit für einen Grundriss des Natürlichen im Völkerrecht (§ 36–55) und charakterisierte Prinzipien der Bearbeitung (§ 56–61).

Schlüsselwörter: natürliches Recht, internationales Recht, Gerechtigkeit, Skeptizismus, Rationalismus